

L'11 DE SETEMBRE EN LA LITERATURA: ELS SÍMBOLS I ELS MITES DE LA DERROTA

Magí SUNYER
Universitat Rovira i Virgili

L'11 DE SETEMBRE EN LA MITOLOGIA I LA SIMBOLOGIA CATALANES

A finals del segle XIX, el catalanisme va consolidar un sistema de referents mítics i simbòlics que havia trobat construït i argumentat amb solidesa i que en el segle XXI, després d'haver passat per tota mena d'adversitats durant el segle XX, continua essent vigent. Es fonamenta en tres grans pilars: la llengua, la geografia i la història. La concurrència d'aquestes tres bases en la definició d'una identitat nacional és habitual, no imprescindible, però totes tres formen una tela entreteixida que proporciona la lectura que d'aquest país han fornit aquells que, amb una o altra intensitat, n'han defensat la subsistència amb personalitat pròpia. La majoria d'aquests elements identitaris es van originar, en estat primigeni, segles enrere i altres van adquirir una significació superior gràcies a les concepcions romàntiques sobre la nació, però fou a partir dels anys trenta, i amb molta més força i intenció a partir dels cinquanta, del segle dinou que es van començar a articular i van constituir un conjunt que només necessitava una ideologia mínimament organitzada per consolidar-se. En aquest procés, s'hi observa poca «invenció» (Hobsbawm / Ranger 1988), més aviat s'hauria de parlar de «construcció» d'una imatge del país. Si la primera literatura històrica romàntica —poesies, drames, novel·les—, escrita majoritàriament en castellà, posava l'accent en la descoberta d'una edat mitjana brillant i en què el país havia estat independent, ben aviat, i precisament amb l'episodi històric que ens ocupa com a matèria, l'atenció es va girar cap a les guerres de l'edat moderna, i això significa cap als conflictes amb Castella. Les Germanies van ser lligades en clau antimonàrquica des del liberalisme i el republicanisme, però no fou un mite principal sinó que van adquirir un relleu superior la Guerra dels Segadors i la Guerra de Successió.

Si la Guerra dels Segadors s'identifica amb la separació, de Castella i de la monarquia, i per això darrer esdevé un referent republicà, la Guerra de Successió ocupa el lloc del mite de la derrota. S'interpreta que la seqüència que s'havia iniciat a principis del segle XV, amb l'inici del mite de la crisi, que va tenir un punt d'inflexió en la unió dinàstica de final de la mateixa centúria i una contestació de significat potent en la Guerra dels

Segadors, acaba el 1714 amb la pèrdua de les lleis pròpies dels Països Catalans. Podem comprendre que, en la mesura que, ni que hagin passat tres segles, el país no s'ha resignat a la derrota, la literatura sobre el tema hagi estat abundosa, que els aniversaris de la batalla d'Almansa i la caiguda de Barcelona hagin esdevingut commemoracions patriòtiques i que alguns protagonistes del conflicte hagin estat recordats en nomenclàtors urbans i en escultures públiques. Aquest article vol posar l'accent en els elements simbòlics i mítics, sense entrar en gaires detalls de l'estudi dels textos literaris que s'hi refereixen, que en altres ocasions he desenvolupat d'una manera més extensa, i remeto els lectors que hi estiguin interessats als articles que despleguen més cada un dels aspectes que aquí s'apunten.¹ Els resumeixo amb brevetat per contextualitzar d'una manera adequada.

TRES CICLES LITERARIS

La literatura sobre la Guerra de Successió s'escriu en tres moments històrics: durant la guerra, des de 1840 a 1939 i des de 1977 fins a l'actualitat. No tindrem en compte els textos del temps del conflicte ni altres de redacció molt propera als fets i que han ingressat en la categoria de literatura popular, com el romanç *Bac de Roda*.² Ens centrarem en els textos escrits a partir de mitjans del segle XIX, en les dues fases tallades per la meitat per la dictadura franquista.

Des d'aquell 1840 en què, sota el signe del Romanticisme historicista, es va publicar *Enrique y Mercedes. Novela històrica del sitio de Barcelona*, de Joan Illas i Vidal, una gran quantitat d'escriptors catalans —i alguns d'estrangers— han recreat, primer en castellà i després de manera molt majoritària en català, els episodis de la guerra i les gestes del herois en tots els gèneres literaris. Des del principi, no es perdia l'ocasió de recordar que aquella guerra havia significat el final de la independència dels que avui anomenem Països Catalans —amb l'excepció de la Catalunya del Nord, que ja feia mig segle que formava part de la corona francesa. Pere Anguera (2008) ha demostrat que els catalans del segle XIX no havien oblidat la guerra. A la persistència de la memòria col·lectiva, hi va contribuir la presència dels monuments amb què els vencedors van humiliar els vençuts, com ara la Seu Vella de Lleida convertida en caserna i la Ciutadella de Barcelona, caserna i presó, des d'on es reprimien les revoltes ciutadanes vuitcentistes. Aquest últim factor va generar una abundant literatura política que reclamava la demolició de la forta-

1. Els articles són Sunyer 2014a i Sunyer 2014b, que reprenen i amplien treballs meus anteriors, més parcials, sobre el tema, com Sunyer 2001, limitat a la poesia romàntica, i el capítol corresponent de Sunyer 2006. Per a aspectes específics, també convé tenir en compte, entre altres, Roca (2012), Simon (2013) i Roig (2014). Aquest estudi forma part de la investigació del grup de recerca Identitat Nacional i de Gènere a la Literatura Catalana, de la Universitat Rovira i Virgili, del Grup de Recerca Identitats en la Literatura Catalana (GRILC), consolidat (SGR 2014 -755), i del projecte FFI2012-31489, finançat pel Ministerio de Economía y Competitividad. He actualitzat l'ortografia dels textos prenormatius.

2. Per a un estat de la qüestió sobre la literatura en temps del conflicte, vegeu Vall i Solaz s. d.

lesa barcelonina, la qual en una primera fase tenia poca relació amb la reivindicació patriòtica però que s'hi va imbricar a partir dels anys seixanta, en la campanya definitiva, abans de l'enderrocament de l'edifici l'any 1868. El catalanisme literari va recordar el significat simbòlic del mite de la derrota des dels primers Jocs Florals de Barcelona, quan Antoni de Bofarull exclamava, en el seu discurs de secretari:

Mes ai! que havem arribat ja al punt en què aquell núvol que havia començat a cobrir l'estrella d'Aragó tapa del tot lo sol de nostra pàtria antiga. La fatalitat, que havia sigut perseguidora dels prínceps il·lustres que tant procuraren fer-lo brillar, pesa, al començar l'últim segle, sobre lo poble tan estimat d'aquells, i transformada, per imprescindible necessitat, la fisonomia de la nacionalitat catalana, en va se pot buscar la protecció dels generosos consellers, tan amants de la pau i de la llei com fomentadors de les arts i de les lletres. (Bofarull 1859: 47-48)

A partir de llavors, les poesies sobre l'assumpte van proliferar, es van publicar algunes novel·les com *Lo coronel d'Anjou*, de Francesc Pelai Briz, i *Vigatans i botiflers*, de Maria de Bell-lloc, i la popularització va arribar sobretot pel teatre, amb drames com *Sota terra*, de Frederic Soler, o *Un quefe de la Coronela*, d'Antoni Ferrer i Codina, i per la commemoració de l'11 de setembre pel catalanisme polític a partir de 1886. Fins al 1939, en centres, ateneus i casinos, cada any es recitaven poesies com *El fossar de les Moreres*, de Frederic Soler, *El cap de Josep Moragues*, d'Àngel Guimerà, i *1714*, de Josep Carner, i es representaven monòlegs com *Mestre Oleguer*, de Guimerà i drames com *Via fora, lla-dres!*, de Manuel Rocamora i *La cançó dels catalans*, de Víctor Mora Alsinella (Anguera 2008). En els Jocs Florals, es van convocar premis específics de poesia, novel·la i assaig per promoure el conreu del tema. D'aquesta manera, aquests i altres textos es van incorporar a l'imaginari d'una part important de la població. A mesura que avançava el segle xx, el repertori, de regust vuitcentista, s'enriquia amb aportacions de poetes com Josep Carner, Josep Maria de Sagarra, Miquel Duran i Tortajada i Agustí Esclasans.³

Durant el franquisme, ni novel·les ni peces dramàtiques que s'ocupessin de l'assumpte no haurien superat la censura. Tampoc no sembla que se n'escriguessin gaire poesies —sempre és difícil afirmar-ho de manera rotunda quan es fa referència a un gènere tan conreat. Josep Maria Prous i Vila, en l'exili de Montpeller, i Joan Brossa i Miquel Martí i Pol, a l'interior, hi van establir paral·lelismes històrics o van glossar-ne personatges. Deu ser significatiu que la poesia que li dedica Salvador Espriu, *L'onze de setembre de 1714*, estigui datada el 1976 i que els textos que obren una nova etapa, el drama *L'onze de setembre*, de Guillem-Jordi Graells, el disc *Quan el mal ve d'Almansa*, del grup Al Tall, la novel·la juvenil *La història que en Roc Pons no coneixia*, de Jaume Cabré, i la novel·la per a públic general *Cap de brot*, de Ramon Pallicé, siguin de 1977, 1979, 1980 i 1981, respectivament. Fins al nou segle, s'observa un degoteig no gaire freqüent de novel·les —com *El setge. Barcelona 1713-1714*, de Tomàs Vergés— que s'in-

3. En alguns textos, fets i herois de la Guerra esdevenen referències, com en la «decapitació» de Pere IV que cita quatre versos de *La mort d'en Josep Moragues*, d'Àngel Guimerà, per referir-se a la mutilació de l'Estatut d'Autonomia republicà.

crementa notablement a partir de 2002, quan Alfred Bosch publica la trilogia *1714*. Si el teatre-document de Guillem-Jordi Graells havia reobert l'escena catalana per al mite, Albert Mestres el va revoltar amb l'òpera avantguardista *1714. Homenatge a Sarajevo*. Per tal de no proveir una llista massa extensa de títols, esmentem ara només novel·les tan destacades com *La dona a la finestra*, de Vicenç Villatoro, i *Victus*, d'Albert Sánchez-Piñol, però s'ha de consignar que en poesia, narrativa juvenil i per a adults, teatre, cançó i còmic l'assumpte ha estat recreat amb freqüència. Ens hi referirem més endavant.

LA MEMÒRIA I LA REVENJA

Malgrat que ja s'ha comentat que ni la guerra ni les seves conseqüències s'havien oblidat a mitjans del segle XIX i que al record hi contribuïen els testimonis de pedra de la repressió, la literatura sobre la derrota es planteja com un exercici de memòria històrica. Encara avui, en la museïtzació de l'espai del Born, predomina aquest caràcter. Antoni de Bofarull el subratllava en la poesia «Lo nét de l'últim conseller» en la qual no s'anomena Casanova i el fill del conseller n'intenta amagar la identitat al nét, que vol conèixer la Història:

Conta'm allò dels soldats
que entraven de mil en mil,
que saltaven les muralles,
que en terra queien ferits...
Parla'm d'aquella bandera
que brodat tenia al mig
una santa Eulària hermosa...
Parla'm d'allò que els amics
de l'avi, amb unes espases,
van fer quan tu eres xic...
Conta'm, sí, conta'm qui era...
Qui era l'avi, qui?... (Bofarull 1858: 54)

El nét treu conclusions que la seva àvia, imprudent, li confirma parcialment, i en l'actitud s'evidencia la por que domina. Quan li dóna més detalls sobre l'avi, li reclama discreció i el nét pregunta «—I per què? Que em matarien / los soldats?», la resposta de la vella és prou explícita: «—Pot ser que sí.» (Bofarull 1859: 56). El pare, preocupat per haver d'amagar al seu fill el record de l'avi, és consolat per l'àvia: «pus si bé los noms s'olviden, / ja s'hereta l'esperit, / i lo que el nét ara ignora, / ton renét ho podrà dir» (Bofarull 1859: 57). En el final, s'albira l'arribada de la claror que acabarà amb la repressió: «—Deixem, doncs, que dormi el noi, / fins que el sol torni amb son brill!» (Bofarull 1859: 57). Els últims versos confirmen que, per al catalanisme, el mite de la derrota va intrínsecament lligat a l'al·legoria de la Morta-Viva (Arqués 1988). Si es recorda la desfeta és per recobrar, d'alguna manera, el que s'hi va perdre.

Els signes de la repressió són utilitzats per al record, des de l'obligació de lligar els ganivets a les taules fins a la derogació de les constitucions catalanes. Entre les poesies que incideixen i reincidenten en l'argumentació, «Lo sac dels gemecs», de Víctor Balaguer (1866: 127-128), s'adreça a Catalunya com a «viuda de la independència» i retreu que «Trossejaren de tos avis / les venerandes senyeres, / per mà del botxí cremaren les llibertats de la terra». Ja hem comentat que, si els clams de la primera meitat de segle per la demolició de la Ciutadella barcelonina no tenien una lectura catalanista, sinó que exigien l'eliminació de l'indret de la repressió vuitcentista, quan Víctor Balaguer participa en la campanya dels anys seixanta perquè s'enderroqui, les raons per les quals l'edifici va ser construït són ben presents en versos combatius com els següents:

És un pedró que n'alçaren
per càstig dels catalans,
quan en justa santa guerra
les llibertats de la terra
ne volgueren defensar.
¡A baix la Ciutadela!
A baix! a baix! a baix! (Balaguer, 1866: 119)

En el primer cicle catalanista, l'argumentació és repetida contínuament. També després de la llarga dictadura franquista, els escriptors que tracten el tema són conscients que s'ha produït un procés d'oblit que cal reparar, i, una altra vegada, es considera que la literatura pot contribuir a la recuperació de la memòria històrica. Al pròleg de *L'onze de setembre*, de Guillem-Jordi Graells (1977: 10), llegim que «continua tenint sentit plantejar-se l'origen, els fets que desembocaren en la pèrdua de les nostres llibertats nacionals» perquè als ciutadans dels Països Catalans «els ha estat amagada la pròpia història, que van recuperant de manera anàrquica» (Graells 1977: 12). El mateix concepte presideix la redacció de *La història que en Roc Pons no coneixia*, de Jaume Cabré: el xiquet que és traslladat prodigiosament de la Barcelona del segle xx a la de setembre de 1714 i després retorna al present de la mateixa manera treu la conclusió que és anormal que ell no conegués la història que havia viscut durant unes quantes hores i es proposa la recuperació de la memòria.

Aquesta necessitat de recordar s'associa a la idea que el poble català ha aconseguit recuperar-se en cada una de les ocasions en què ha patit un sotrac d'aquestes dimensions, i que, quan s'ha sentit prou fort, no ha buscat la revenja sinó la construcció. És per això que, quan finalment es va enderrocar la Ciutadella, els poetes van cantar la substitució que es va operar en els terrenys que ocupava. Alguns, com Josep Ignasi Mirabet, reclamaven que l'indret en convertís en panteó dels morts en la guerra, però altres van celebrar que es destinés a parc públic. Una poesia de Jacint Verdaguer, *L'Exposició Universal*, sintetitza la majoria d'elements de l'argumentació:

Lo segle donà un tomb, i Barcelona
se desvetllà amazona,
i al veure aqueixa mola davant seu,
li dóna un cop de peu.

Los qui li feren guerra
 se deien ells amb ells: —Què hi farà allí?—
 Ella enfeïnada va aplanant la terra,
 la rega amb son suor i en fa un jardí:
 ne fa un jardí on soterra
 sos immensos oprobis i dolors;
 aquells murs que li feren de cilici,
 sos grillons e impropèris,
 la torre del suplici,
 tot ho cobreix amb un mantell de flors. (Verdaguer 2006: 1020)

El pas següent ve quan en els nous jardins s'instal·la l'Exposició Universal de 1888. Llavors la revenja, pacífica, sembla acomplerta del tot:

Aprés, tot arborant llores i palmes,
 convida allí mateix tots los realms,
 de les arts i les lletres a universal torneig.
 La cort d'Espanya es féu barcelonina,
 i els pobles tots vingueren al corteig
 d'on era Barcelona la regina.

Veient que aterra aquells fortins encara,
 sos enemics se diuen uns als altres:
 —¿No ens tirarà a la cara
 del castell maleït les pedres a nosaltres?—
 Oidà! D'aqueixes pedres Barcino en fa un palau
 i en ell un paranimfe,
 a on amb tots los pobles de la terra,
 en aquell lloc, ludibri de la guerra,
 celebra la gran festa de la pau. (Verdaguer 2006: 1.020-1.021)

El poble català sobreviu a la derrota, a la repressió, a la desnacionalització imposada i recobra la seva personalitat, tal com ho proclama el lapidari vers final del sonet *1714* de Josep Carner (1968: 126): «poble vençut que sobreviu als reis». És una persistència de la qual també es destaca el concepte de reconstrucció. En versos de Salvador Espriu, el redreçament després de la derrota s'omple de ressons d'una altra desfeta col·lectiva: «Demà retornarem al treball, a l'esforç. / Dreçats, hem de cavar / als bancals de la por.» (Espriu 1987: 221). Albert Mestres utilitza el recurs de fer aixecar els morts de la guerra, ajaguts en escena, convertir-los en els que recomencen el curs de la vida, en una plàstica imatge de la concepció de poble: «Els morts: soldats, civils homes i dones, vells, nens comencen a aixecar-se i es posen a endreçar l'arena, a reconstruir estructures o a fer humils feines indispensables: pelar gallines, adobar aparells o cadires, apartar i enterrar cadàvers, escombrar, donar de mamar, cosir parracs, pastar pa, etc.» (Mestres, 2004: 95). Llegim la culminació d'aquesta línia de pensament en la novel·la *La dona a la finestra* de Vicenç Villatoro, quan, als esmentats arguments sobre la reconversió de la Ciutadella, s'hi afegeix la instal·lació en l'indret del Parlament de Catalu-

nya. La frase final certifica el triomf d'un poble pacífic que vol ser lliure passant per sobre de les agressions rebudes:

Era una gent que havia perdut la guerra. Els van fer ensorrar les seves cases perquè els vencedors alcessin una fortalesa. Se les van haver d'ensorrar ells mateixos, per això ho van fer amb tanta cura, d'una manera tan delicada. ¿I què ha passat? Doncs que tres-cents anys després la fortalesa ja no hi és, el seu arsenal és ara el Parlament dels vençuts i les cases enderrocades resulta que són un monument que la gent ve a visitar. Han guanyat, són aquí. (Villatoro 2005: 175)

LA GUERRA: MITES I SÍMBOLS. MAULETS I BOTIFLERS

La narració del curs de la guerra ocupa moltes d'aquests pàgines escrites durant més de cent setanta anys. En la literatura anterior a 1939, el tema de la guerra al País Valencià no abunda, malgrat que la seva sensibilització augmenta amb el progrés del valencianisme polític (Roca 2012). Tot i això, la batalla d'Almansa i la crema de Xàtiva, apareixen en textos de Vicent Boix, Constantí Llobart, Josep Maria Puig i Torralva i Miquel Duran i Tortajada. Després del franquisme, en canvi, probablement per l'influx del disc inaugural *Quan el mal ve d'Almansa*, d'Al Tall, s'han publicat novel·les de Jordi Querol —pseudònim d'Antoni Royo Pérez—, Juan Ramon Barat i Pau Tobar, a més d'altres, de Francesc Mompó i Tomàs Llopis, que presenten la segona Germania com una revolta que obre la porta a la Guerra de Successió. Entre els episodis previs al setge de Barcelona, la guerra a Lleida ha estat objecte d'un còmic amb text de Josep Vallverdú i il·lustracions de Josep Maria Casares, *La caiguda de Lleida*, i les accions guerrereres de *Los vigatans* van ser recreades per Verdaguer. La guerra condiona la vida d'una família rural a *La vall d'or*, d'Isabel Ledo.

Sense cap mena de dubte, el setge i la caiguda de Barcelona en 1713-1714 acumulen la immensa majoria de pàgines sobre la guerra. L'esmentada novel·la de Joan Illas i Vidal va inaugurar una llarga sèrie de textos que destaquen l'heroica defensa de la ciutat, amb una minuciosa descripció dels episodis bèl·lics. En el cicle romàntic, la poesia *L'onze de setembre de 1714*, de Francesc Casas i Amigó, constitueix una síntesi dels elements que moltes altres poesies ofereixen disgregats; la resistència agònica és destacada en peces com el monòleg *Mestre Oleguer*, d'Àngel Guimerà, o drames com *Un qües de la Coronela*, d'Antoni Ferrer i Codina; també en novel·les de Daniel Closa, Alfred Bosch, Vicenç Villatoro, Jordi Mata, Albert Sánchez Piñol i Andreu Martín i el drama de Guillem-Jordi Graells. Una represa del combat després de 1714 a la comarca de Castelló és narrada a *La revolta ignorada*, d'Albert Garcia Pascual, i de seguida veurem que les accions bèl·liques i l'exili a Àustria de Pere Joan Barceló, Carrasclat, han estat recreats en novel·les recents.

No podem oblidar que en el mite de la derrota es van generar, per una banda, els termes «vigatà» i «maulet» —el primer en desús, el segon ha guanyat vitalitat en les darre-

res dècades i ha superat l'especificitat valenciana—, sinònims de «patriota català» i, per l'altra, «botifler», de «traïdor a la terra». La dicotomia fidelitat / traïdoria, inherent al discurs patriòtic, proporciona la justificació del lloc de memòria per antonomàsia del conflicte, el Fossar de les Moreres, el cementiri dels resistents, que va trobar en els popularíssims versos de Frederic Soler la inscripció lapidària: «Al fossar de les Moreres / no s'hi enterra cap traïdor; / fins perdent nostres banderes / serà l'urna de l'honor» (Soler 1884: 83).

No caldria dir que Felip V és atacat de totes les maneres possibles; ell i el duc de Berwick són els contraherois més evidents. Entre els herois, Joan Baptista Basset havia rebut poca atenció fins a dates recents, quan les novel·les *Quan bufa el ponent*, de Jordi Querol, i *1707. El somni perdut*, de Juan Ramon Barat, l'han convertit en protagonista. Francesc Macià, Bac de Roda, va tenir més fortuna vuitcentista, en poesies, en les novel·les *Vigatans i botiflers*, de Maria de Bell-lloc, *Lo coronel d'Anjou*, de Francesc Pelai Briz i el drama *Bac de Roda*, també de Briz. Josep Moragues ja havia estat protagonista de la novel·la inaugural de Joan Illas i Vidal, però és *El cap de Josep Moragues*, d'Àngel Guimerà, el text que el converteix en referent de la catalanitat. Els records d'Ermengol Amill exiliat basteixen la trama argumental de *Lliures o morts*, de Jaume Clotet i David Montserrat. Pere Joan Barceló, Carrasclat, durament maltractat en les dues versions de la poesia «Los mossos de l'esquadra», escrita per un desinformat Jacint Verdaguer, ha tingut molta més fortuna en els darrers temps gràcies a les novel·les *Cap de brot*, de Ramon Pallicé i *Sepultura de bandoler i Objectes perduts a Nova Barcelona*, de Xavier Carreras.⁴ Sense el component bèl·lic, també adquireixen protagonisme importants personatges com Narcís Feliu de la Penya, Pau Ignasi de Dalmasas i Francesc de Castellví.

L'heroi de 1714 és Rafael Casanova. En el seu monument barceloní es convoquen les ofrenes florals de la diada, té dedicats carrers a la majoria de poblacions del país i una multitud de pàgines, des d'*El conceller en cap*, de Josep Pers i Ricart, n'han recreat les decisions, la defensa a ultrança de la ciutat i la caiguda —alguns suposaven que mort— al baluard de Santa Clara. Només en textos de l'últim quart de segle, sense negar-li l'assumpció final del seu deure, se'n presenta una imatge menys monolítica. Alfred Bosch escriu d'ell que «sembla pertànyer a la varietat més ensopida del patrici local» (Bosch, 2001: 210) i «Rafael Casanova tenia mala memòria, mal sentit de l'humor i mala vida.» (Bosch 2002a: 219). Albert Sánchez Piñol reivindica Antoni de Villarroel com a heroi del 1714 i va més enllà en la intenció desmitificadora, en virtut de la qual és especialment incisiu amb els diputats de la Generalitat, que anomena «pendons vermells», i Casanova, que no és el més damnificat per l'operació. Tanmateix rep dures diatribes en frases del tipus «mil disbarats casanovians» (Sánchez Piñol 2013: 483) i en judicis de la seva actuació com el següent:

Aquell 11 de setembre el nostre cap de govern, en Rafel Casanova, també va complir el seu paper, però no es va arribar a acostar a la grandesa d'en Villarroel. Si jo tingués un caràcter més indulgent diria que en Casanova va ser un personatge més tràgic que deplorable,

4. En el moment de revisar aquest article, Albert Sánchez-Piñol anuncia una continuació de *Victus* que té com a protagonista Carrasclat.

atrapat entre la seva raó, la raó d'estat i la voluntat de lluita pel seu poble. [...] El problema va ser que segons el protocol un atac amb l'ensenya sagrada havia de ser dirigit pel màxim representant polític de la ciutat. És a dir, el cagadubtes d'en Casanova. Jo no vaig ser al consistori, és clar, però el més probable és que algun energumen li posés un pistolot a la panxa i l'obligués a vestir l'uniforme de coronel. [...] A mi em va semblar un actor a qui les circumstàncies obliguen a interpretar un personatge que no li agrada. Resignat, i a la vegada imbuït del seu nou paper, brandava l'espasa per sobre el tricorni, simulant unes passions que li eren del tot estranyes. (Sánchez Piñol 2013: 575)

En definitiva, Casanova resulta un mite complet perquè reuneix els requisits de la màxima glorificació i resisteix la transgressió caricaturesca sense que el mite en resulti essencialment damnificat. Per sobre d'ell, de Villaruel i de tots els altres personatges famosos, en una gran part dels textos i en mesura major en els més recents, l'heroi de 1714 és el poble de Barcelona, que resisteix un setge llarguíssim, pateix fam, veu destruïdes les seves cases i defensa la ciutat fins a les últimes conseqüències. La tan esmentada novel·la d'Illas i Vidal hi aplicava les violentes tintes del Romanticisme:

una multitud de niños y mujeres, amarillentos y desencajados por el hambre voraz que sufría resignado el pueblo entero, despreciando el diluvio de metralla que acribillábales a montones, plantaron en la brecha reciente una bandera; y al desplegar el viento los pliegues del lienzo, que dibujaba un cráneo, lanzaron un grito de esterminio a sus verdugos, con sus fauces descarnadas. (Illas 1840: 160)

Hauríem de repassar una altra vegada la llarga llista encapçalada pels llibres de Graells, Mestres, Sánchez Piñol, Villatoro per exemplificar fins a quin punt els ciutadans, organitzats en els regiments de la Coronela —ara és escaient tornar a esmentar el drama d'Antoni Ferrer i Codina *Un jefe de la Coronela*—, són enlairats a la categoria de màxims protagonistes de la resistència, com en aquest paràgraf d'Alfred Bosch:

Mai més cap onze de setembre serà igual de gros. El record d'aquell dimarts de glòria i calamitat perdurarà, i pesarà en les consciències del món. Al món que parla anglès, en particular, la bruta memòria de l'abandó, l'abandó d'una gent tenaç i lliure, lliure fins a la in-sanitat, no s'esborrarà dels annals de la vergonya. Passaran els anys, passaran els segles, passaran molts onze de setembre: però el de mil set-cents i catorze, el dels catalans, roman-drà i s'alçarà per damunt de tots els altres. Quedarà marcat a foc sobre la faç del planeta, per evocar el dia en què els homes de parla catalana, escassos i magres, van passar a ser herois. (Bosch 2002b: 201)

Al costat dels mites, els símbols. La bandera de la milícia barcelonina, amb la imatge de santa Eulàlia; la bandera negra de la mort, exhibida a la desesperada en els darrers moments del setge, segons algunes poesies; o, simplement, la de les quatre barres, que marca la continuïtat en una poesia d'Àngel Guimerà, «La Nostra»: «Dels braços d'En Casanova / els nostres t'han recollit, / i ara ets l'antiga i la nova, / que ets la terra i l'esperit. (Guimerà 2010: 291). Gràcies a una poesia de Josep Maria de Sagarra, la campana de Sant Honorat s'afegeix a la galeria simbòlica.

LA INTERNACIONALITZACIÓ DEL MITE

Si ja és prou evident l'associació de la derrota en la Guerra de Successió a la fi de la independència nacional, a la supressió de les «llibertats catalanes», resulta d'especial interès que una sèrie d'escriptors també la relacionin amb el final de la Llibertat, sense qualificatius, considerada, per aquests mateixos escriptors, com un element constitutiu de la personalitat catalana. El màxim divulgador d'aquesta idea va ser Víctor Balaguer i la va desenvolupar en moltes ocasions, com en una poesia que repassa les fites universals i de tots els temps en la lluita per la Llibertat. La imagina —com si en la famosa pintura d'Eugène Delacroix adoptés la figura de Casanova— guiant la defensa de Barcelona vestida amb la gramalla dels consellers «mentre per totes parts vomiten la metralla / los canons de Felip V» i només veu que abandona la ciutat quan és derrotada i el sabre del soldat «al poble català la ciutadela dóna, / mentres crema el botxí les lleis de Barcelona, / que un poble tot ho perd, quan perd la llibertat.» (Balaguer 1859: 180). Balaguer va insistir en l'argumentació, i el concepte va ser adoptat pels republicans catalans, que, en els seus locals i les seves celebracions, exhibien la imatge de Rafael Casanova com a referent, al costat de la de Pau Claris, Guillem Tell, George Washington i altres mites de la lluita de la Humanitat pels seus drets (Gabriel 2007).

Aquesta simbolització arrancava el mite del clos local, o nacional, i, des del punt de vista de les persones progressistes, l'ennoblia i feia possible que l'adoptessin com a propi sense haver d'assumir cap càrrega exclusivista. S'hi afegia la qualificació de la revenja contra els abusos practicats en el passat contra els catalans, que ja hem examinat, en termes de pacifisme i d'internacionalisme. Aquest últim aspecte ha estat explotat des d'altres angles en textos recents i d'aquesta manera el mite ha quedat connotat amb un esperit molt més ampli. La majoria d'escriptors han emmarcat la guerra de principis del XVIII en el context europeu, i les conxorxes, els canvis de posició dels països, sobretot d'Anglaterra, i la mala sort dels catalans en la geopolítica s'han tractat amb tints de tots els colors, però no és aquesta la qüestió que volem subratllar. Alfred Bosch tria un aventurer anglès com a protagonista de la seva novel·la i Albert Sánchez Piñol fa participar de l'heroisme de la defensa de Barcelona personatges absolutament marginals. En resulta una obertura de l'objectiu fotogràfic. Ja hem vist, hem reproduït la citació, com Alfred Bosch s'aventurava a afirmar que «mai més cap onze de setembre serà igual de gros». Quan ell ho escrivia no tan sols tenia impresa en la memòria la coincidència amb el cop d'estat de Xile de trenta anys abans sinó que, sobretot, era molt proper l'atemptat de Nova York de 2001, copsat per les càmeres i transmès a tot el món pels poderosos mitjans de comunicació actuals amb un impacte visual i emotiu extraordinari.

Potser per això mateix s'observa una estratègia d'universalització d'un trauma, el de 1714, que, per important que fos per als catalans, té correspondència en la majoria de països, amb o sense estat al darrere, i cadascun reivindica el seu. En aquesta línia, Jordi Julià, encapçala la poesia *La victòria dels altres*, amb citacions de Czeslaw Milosz i Bertolt Brecht que modernitzen el tema. De manera molt més explícita, Albert Mestres, des del subtítol de *1714. Homenatge a Sarajevo*, sense descontextualitzar la guerra, perquè els escenaris barcelonins hi són ben presents, la relaciona amb la dels Balcans dels anys

noranta del segle XX, situa escenes en un camp de concentració d'Israel i hi fa intervenir personatges tan diversos com el marquès de Sade, Jean Jacques Rousseau, Cesare Beccaria i Silvia Plath. El 1714 no deixa de ser el de Barcelona però alhora guanya categoria com a referent de les injustícies del món, i es posen davant els ulls de l'espectador algunes de les que més el podien colpir. Al possible espectador escèptic, allunyat de la retòrica del patriotisme, l'implica amb els valors que sí que reconeix com a propis perquè formen part del seu univers referencial, més universalista i solidari que no pas de reivindicació de la història nacional. Alhora, fa pensar a l'espectador patriota sobre l'extensió que pot adquirir la metàfora de la derrota absoluta d'un país. Per aquesta via i amb absoluta heterodòxia, Mestres connecta amb aquells republicans del segle XIX que col·locaven un bust de Casanova al costat d'un de George Washington. La maniobra també és molt conscient a *La dona a la finestra*, de Vicenç Villatoro. Des de les citacions liminars, de Ventura Gassol, Salvador Espriu, però també Bruce Springsteen, i encara més en la trama que construeix: un negre jueu dels Estats Units d'Amèrica que ha perdut la dona en l'atac a les torres bessones de Nova York és contractat per filmar una pel·lícula sobre l'Onze de Setembre català. L'alternança de capítols entre el 1714 i principis del segle XXI, combinada amb les estratègies narratives que permeten conèixer detalls que el novel·lista declara que no volia desvelar, estableix complicitats amb un lector que, immers en una novel·la històrica, mai no deixa de ser conscient que la tragèdia d'un director tan marcat per una acumulació de marginacions sobre els seus avantpassats té uns termes similars a la seva com a descendent dels derrotats tres-cents anys enrere. A més, el novel·lista confessa que el primer impuls per escriure la narració provenia de l'impacte que li havia causat el setge de Sarajevo.

L'estratègia funciona per desactivar la possible sensació de represa d'una sintonia antiga i ja passada de moda, que ja havia acomplert el cicle vital en aquell 1939 en què es van acabar tantes coses. La renova amb la incorporació d'ingredients contemporanis i l'adapta al nou lector, que coneix altres coses i té interessos diferents dels vuitcentistes. Fixem-nos, però, que l'assumpte de fons continua essent el mateix, fins i tot una part de la retòrica és molt semblant. En definitiva, el passat serveix d'exemple per al present i projecta un missatge per al futur. La raó és que allò que significa el mite de la derrota té un interès en l'actualitat, perquè la derrota, impresa en la Història, s'ha de rectificar en el present i en el futur. Uns tòpics similars en manifestacions literàries molt diferents per conduir una memòria i un exemple que serveixin i tinguin vida en el present, no tan sols per instruir sobre un relat mort. Els versos de la peça dramàtica de Guillem-Jordi Graells (1977: 106) ho explicitaven als espectadors que acabaven de sortir de la dictadura que havia començat amb un trauma col·lectiu que per als catalans havia tingut un caràcter semblant al de 1714:

Però el combat ha de seguir
sense treva ni aturada
fins el dia que veurem
Catalunya alliberada.

BIBLIOGRAFIA CITADA

- ANGUERA, Pere (2008): *L'Onze de Setembre. Història de la diada (1886-1938)*. Barcelona: Centre d'Història Contemporània/ Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ARQUÉS, Rossend (1988): «La Morta-Viva: gènesi, tradició i funció d'una al·legoria de la Renaixença de la llengua catalana», *Anuari Verdaguer*, p. 31-76.
- BALAGUER, Víctor (1859): *Los trovadors moderns*. Barcelona: Salvador Manero.
- BALAGUER, Víctor (1866): *Esperansas y recorts*. Barcelona: Establiment tipogràfic de Jaume Jepús.
- BOFARULL, Antoni de (1858): *Los trovadors nous*. Barcelona: Llibreria Nacional y Estrangera de Salvador Manero.
- BOFARULL, Antoni de (1859): «Memoria del secretari», dins *Jochs Florals de Barcelona en 1859*. Barcelona: Llibreria de Salvador Manero, p. 28-57.
- BOSCH, Alfred (2001): *1714. Set de rei*. Barcelona: Columna.
- BOSCH, Alfred (2002a): *1714. Sota la pell del diable*. Barcelona: Columna.
- BOSCH, Alfred (2002b): *1714. Toc de vespres*. Barcelona: Columna.
- CARNER, Josep (1969): *Obres completes*. Barcelona: Selecta.
- ESPRIU, Salvador (1987): *Obres completes, 2*. Barcelona: Edicions 62.
- GABRIEL, Pere (2007): «Mites republicans. Els federals catalans i Pau Claris», dins *Símbols i mites a l'Espanya contemporània*. Reus: Edicions del Centre de Lectura, p. 87-101.
- GRAELLS, Guillem-Jordi (1977): *Onze de setembre*. Barcelona: Edicions de la Magrana.
- GUIMERÀ, Àngel (2010): *Poesia completa*. Barcelona: Edicions de 1984.
- HOBBSAWM, Eric / RANGER, Terence (1988): *L'invent de la tradició*. Vic: Eumo.
- [ILLAS I VIDAL, Joan] (1840): *Enrique y Mercedes. Novela històrica del sitio de Barcelona*. Barcelona: Ignacio Oliveres.
- MESTRES, Albert (2004): *1714. Homenatge a Sarajevo*. Tarragona: Arola editors.
- ROCA RICART, Rafael (2012): «La Guerra de Successió i la Renaixença valenciana», dins *Josep Marco i la Guerra de Successió*. Algemés: Ajuntament d'Algemés, p. 237-264.
- ROIG, Josep Maria (2014): «L'Onze de Setembre com a símbol nacional: de la memòria immediata als nostres dies», dins ALCOVERRO, Agustí (dir.): *Catalunya 1714-2014. La pervivència de la nació*. Barcelona: Ara llibres i Generalitat de Catalunya, p. 358-399.
- SÁNCHEZ PIÑOL, Albert (2013): *Victus. Barcelona 1714. Novel·la*, traducció catalana de Xavier Pàmies. Barcelona: La Campana.
- SIMON I TARRÉS (2013): «La Guerra de Successió en la Renaixença. La recuperació de la memòria», dins ALCOVERRO, Agustí (dir.): *1714. La Guerra de Successió*, vol. III. Barcelona: Ara Llibres, p. 168-183.
- SOLER, Frederic (1884): «Lo fossar de las Moreras», dins *Jochs Florals de Barcelona 1884*. Barcelona: Estampa La Renaixensa, p. 83-88.
- SUNYER, Magí (2001): «La Guerra de Successió a la poesia catalana romàntica», dins *Símbols i mites a l'Espanya contemporània*. Reus: Centre de Lectura, p. 163-189.

- SUNYER, Magí (2006): *Els mites nacionals catalans*. Vic: Eumo.
- SUNYER, Magí (2014a): «Literatura sobre la Guerra de Successió», dins *300 onzes de setembre, 1714-2014*. Barcelona: Museu d'Història de Catalunya, p. 106-119.
- SUNYER, Magí (2014b): «La Guerra de Successió en la literatura catalana», *Revista de Catalunya*, 287, juliol-agost-setembre, p. 74-84.
- VERDAGUER, Jacint (2006): *Poesia*, 2. Barcelona: Proa.
- VALL I SOLAZ, Francesc Xavier (s. d.): «La Guerra de Successió en la literatura catalana coetània». En línia: <<http://pagines.uab.cat/biblioteques1714/content/literatura>>. [Consulta: 2 de gener de 2018.]
- VILLATORO, Vicenç (2005): *La dona a la finestra. El Born, 10 de setembre de 1714*. Barcelona: Edicions 62.

RESUM

Aquest article examina la simbologia i la mitologia del mite de la derrota, central en el sistema catalanista, a través dels textos literaris escrits per catalans durant els segles XIX, XX i XXI. Estudia aquests textos en funció dels referents que s'hi exposen. En dues fases —l'anterior i la posterior a la dictadura franquista—, la necessitat expressada de recuperació de la memòria històrica fa aflorar els personatges històrics i els indrets que representen la resistència o l'agressió. S'hi constata la capacitat de recuperació dels vençuts, la reconversió dels signes de la derrota en elements positius, constructius, i, sobretot en les últimes dècades, es tendeix a la relació del mite amb episodis similars d'altres països, com el cop d'estat de Xile o l'atemptat de les Torres Bessones de Nova York —casualment esdevinguts també en onze de setembre— o la més recent de les guerres dels Balcans.

PARAULES CLAU: Mitologia, simbologia, catalanisme, literatura, derrota.

ABSTRACT

The 11th of September as represented in literature: the symbolism and myths surrounding the defeat

This article examines the symbolism and mythology surrounding the notion of the 11th of September defeat, which is central to Catalanism, through a look at the literary texts written by Catalans during the nineteenth, twentieth and twenty-first centuries. It studies these texts from the point of view of the references in them. At two stages, the ones preceding and following the Francoist dictatorship, the need expressed to remember

past events revitalizes the historical figures and places that represent resistance or aggression. It confirms the capacity for recovery among the defeated, shows the reconversion of the symbols of defeat into something positive and constructive and, above all in recent decades, demonstrates a tendency to relate the myth with similar episodes in other countries, such as the coup in Chile or the terrorist attack on the Twin Towers in New York —both by coincidence perpetrated on the 11th of September— or the more recent events of the wars in the Balkans.

KEY WORDS: Mythology, symbology, Catalanism, literature, defeat.